

O espírito da nación: Visións arquetípicas, nacionalidade e feminidade na poesía irlandesa actual¹

Laura Mª Lojo Rodríguez

[Recibido, xaneiro 2011; aceptado, marzo 2011]

RESUMO Este artigo explora a necesidade de dar conta da relación espiñenta entre xénero e nación na poesía irlandesa de mulleres. O corpo feminino é utilizado metaforicamente para aludir á abstracción do concepto de nación en base á capacidade reprodutora da muller a través dunha iconografía firmemente enraizada na tradición literaria irlandesa. O feito paradoxal reside na exclusión sistemática da muller dos procesos políticos e culturais que interveñen na construción da nación á que o corpo feminino ironicamente representa, por mor da asociación da muller con procesos biolóxicos e naturais, alleos aos conceptos de cultura ou civilización. O discurso patriarcal é tamén un discurso colonizador, no que o corpo feminino se converte no territorio colonizado: cómpre, polo tanto, para un gran número de mulleres poetas en Irlanda, a revisión sistemática desta iconografía feminina para elaborar un novo discurso emancipador no que as mulleres abandonan a posición de obxectos no texto para converterse en axentes do feito literario.

PALABRAS CHAVE: iconografía feminina, nación, poesía feminina irlandesa, xénero.

ABSTRACT This paper explores the necessity of showing the knotty relationship between gender and nation in Irish poetry by women. The female body is metaphorically used to allude to the abstraction of the concept of nation as related to the reproductive capacity of women by means of an iconography firmly rooted in the Irish literary tradition. The paradoxical fact lies on the systematic exclusion of women from cultural and political processes which intervene in the construction of a nation which the female body ironically epitomises, due to the association of women with natural and biological processes, alien to the concepts of culture or civilisation. Patriarchal discourse also constitutes a colonising discourse wherein the female body becomes a colonised territory: hence, it is needed, for a great amount of women poets in Ireland, a systematic revision of this female iconography in order to elaborate a new emancipatory discourse where women may abandon the position of objects within the text to turn into agents of the literary fact.

KEYWORDS: female iconography, gender, Irish women poetry, nation.

¹ O presente artigo foi posíbel grazas á investigación levada a cabo polo proxecto de investigación *Nosotros/-as y ellos/-as: discursos de las escritoras irlandesas y gallegas sobre extranjería*, financia-

O presente artigo explora a complexidade da relación entre xénero e nación na tradición literaria que a poesía irlandesa de mulleres recibe como herdanza, a través dun breve percorrido polas imaxes e alegorías femininas que representan tal asociación, para rematar cunha alusión aos posicionamentos críticos dalgunhas poetas irlandesas fronte a esta relación.

Resulta xa un lugar común mencionar o feito de que o corpo feminino funciona como metáfora frecuente para aludir ao territorio nacional: “patria nai”. De novo, resulta evidente que a razón de tal metáfora responde ao feito de que o concepto abstracto de “nación” se concibe tradicionalmente como unha prolongación “natural” das relacións familiares e da súa dinámica, ao tempo baseadas nunha suposta distinción “natural” entre a mecánica masculina da produción e a feminina da reprodución (Yuval-Davies, 1997: 15). Por extensión, e neste discurso patriarcal, a capacidade reprodutora da muller convértease, en termos “biolóxicos”, na nai dos poboadores dunha nación, ao tempo que representa metaforicamente o espírito da mesma, converténdose logo na portadora de valores abstractos como a honorabilidade e a identidade dunha colectividade nacional.

98

O feito paradoxal reside na exclusión sistemática da muller dos procesos políticos e culturais que interveñen na construción da nación á que o corpo feminino ironicamente representa, rexeitamento precisamente baseado na asociación da muller con procesos biolóxicos e naturais, alleos aos conceptos de cultura ou civilización. O discurso patriarcal é tamén un discurso colonizador, no que o corpo feminino se converte no territorio colonizado. É a miña intención afondar na apropiación do corpo feminino feita polo discurso patriarcal e colonizador, explorando as alegorías femininas que xorden na confluencia de ambos na tradición literaria irlandesa.

Resulta sorprendente que tanto o discurso colonizador da Inglaterra como o de resistencia irlandés recorran ambos a alegorías femininas para representar á nación, aínda que a finalidade de cada un destes discursos sexa radicalmente oposta. Unha das primeiras alegorías femininas no discurso colonizador é Hibernia, nome que os conquistadores romanos deron a Irlanda, e que César describe na *Guerra das Galias* (54 AC) no capítulo II:

do polo Ministerio de Ciencia e Innovación (FFI2009-08475, subprograma FILO), e dirixido pola Dra. Manuela Palacios González.

Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem; qua ex parte est Hibernia [insula], dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio transmissus atque ex Gallia est in Britanniam (César, 2009: 105).

Por outra banda, a metáfora do matrimonio ou unión sexual para describir a conxunción política entre Inglaterra e Irlanda comeza a utilizarse de xeito consistente no discurso colonizador inglés a principios do século XIX (Nead, 1988: 34), no que a masculina Inglaterra exerce a dominación sobre a pasiva Irlanda, á que se atribúen características tradicionalmente asociadas ao feminino, como a impulsividade ou unha especial sensibilidade para a música e a poesía, características que, por extensión, posuirían os seus habitantes. Unha destas primeiras alegorías femininas é o personaxe de Sarah McGowan, creado por William Carlton en *The Black Prophet* (1847):

It is impossible to say to what a height of moral grandeur and true greatness culture and education might have elevated her, or to say with what brilliance her virtues might have shown, had her heart and affections been properly cultivated. Like some beautiful and luxuriant flower, however, she was permitted to run into wilderness and disorder for want of a guiding hand: but no want, nor prevent its fragrance from smelling sweet, even in the neglected situation where it was left to pine and die (Carlton, 1847: 452).

99

Porén, o discurso colonial inglés cambia radicalmente a partir de 1845, motivado pola crise económica que en Irlanda supuxo a chamada “Potato Famine” (Fame da pataca), de xeito que Inglaterra comeza a considerar a Hibernia como unha seria ameaza para a súa propia prosperidade económica. O colonizador elabora agora un novo discurso no que Irlanda xa non é o obxecto feminino de desexo, senón que se converte nun ente parasitario, culpábel de todos os infortunios do pobo inglés por mor da súa inferioridade racial, “a raíz de todo mal”, como apunta Knox (1862: 379) en *The Races of Men* (1850), uns dos primeiros tratados de corte euxeñésico e pseudo-científico que xustificaron, ao longo da historia do imperio británico, a dominación colonial baseada nunha suposta inferioridade racial dos colonizados. Os perigos da mestizaxe e da hibridación aparecen como temática destacada na literatura das Illas Británicas no período coñecido como a *fin de siècle* nas narrativas un tanto xenófobas e abertamente atávicas de escritores como H. Rider Haggard, R.L. Stevenson, H.G. Wells ou Bram Stoker, entre outros, nas que a figura do estranxeiro —frecuentemente representado como un ser monstruoso con poderes sobrenaturais— ameaza con desestabilizar a orde social e a fortaleza

do mesmo imperio a través de ataques que minarían a integridade e pureza racial dos seus habitantes, emprendendo logo un proceso de colonización á inversa (Arata, 1996: 2).

O contradiscurso de resistencia irlandés artículase, sorprendentemente, de xeito moi similar, representando a Irlanda con alegorías femininas. A crítica ten sinalado (Kearney, 1997: 120; Innes, 1993: 19) que tal proceso de feminización resulta especialmente evidente no xénero literario irlandés coñecido como *aisling*, no que o poeta experimenta un encontro cunha fermosa muller (a alegoría de Irlanda), quen lle pide axuda tras ser agredida sexualmente por un estranxeiro (Inglaterra). E outra das alegorías femininas de Irlanda que máis influencia tivo na esfera cultural e política é Cathleen Ní Houlihan, tamén coñecida como *Sean-Bhean Bhocht* (a pobre vella), que precisa axuda dos mozos irlandeses para a loita fronte ao invasor, de xeito que a alegoría tamén suxire o sacrificio de sangue preciso para a liberación nacional (Kearney, 1988: 218).

100 Como figura literaria, Cathleen Ní Houlihan foi inmortalizada polo escritor irlandés W.B. Yeats na peza teatral homónima de 1902, que o autor concibiu como unha metáfora de Irlanda e da loita do pobo irlandés pola independencia. A alegoría de Cathleen Ní Houlihan tivo un enorme impacto na vida cultural irlandesa, e foron moitos os autores que a empregaron como personificación de Irlanda nas súas obras: Ethna Carbery en “The Passing of Gael” (1904), Sean O’Casey en *The Shadow of the Gunman* (1923), ou James Joyce, quen retoma esta figura de xeito irónico en “A Mother” –un dos relatos compilados en *Dubliners* (1914)– a través das personaxes de Kathleen e Mr Holohan. Nunha visión ética e política diametralmente oposta á do seu predecesor, Joyce xoga no relato coa asimilación dos conceptos “muller” e “nación” no pensamento político e tradición estética do nacionalismo irlandés decimonónico, sintomático da precariedade cultural que, na opinión de Joyce, amosaba o movemento artístico e político denominado “Irish Revival” liderado por Yeats.

Certamente, Cathleen Ní Houlihan ou “Dark Rosaleen” como personificacións femininas de Irlanda convertéronse para poetas como W.B. Yeats na musa inspiradora da poesía nacionalista. Yeats utilizou consistentemente na primeira parte da súa traxectoria poética o símbolo da rosa para aludir a Irlanda como fonte de inspiración, de xeito que os termos muller, poesía e nación conflúen, entre outras, na colección *The Rose* (1893).

A posición crítica de moitas poetas irlandesas actuais fronte ás alegorías femininas de Irlanda como nación é de rexeitamento, xa que a feminización da Irlanda e a asociación da muller exclusivamente co natural e o biolóxico é precisamente o factor que a exclúe da cultura oficial e de calquera proceso de reflexión político. Para, por exemplo, Eavan Boland, a asociación entre o nacionalismo irlandés e a figura feminina a través de nomes como Cathleen Ní Houlihan ou Dark Rosaleen resulta especialmente perniciosa para as mulleres:

I am only giving it disreputable names from another time. But the fusion of the national and the feminine – the old corrupt and corrupting transaction between Irish nationalism and the Irish poem – continues to leave its mark (Boland, 2001: 101).

Este tipo de mitos están firmemente enraizados nunha tradición poética masculina, patriarcal, que reduce a muller a unha metáfora, a unha invocación, un símil ou unha musa, idealizacións que reverten na pasividade feminina da tradición literaria irlandesa dominante:

They had been metaphors and invocations, similes and muses [...] Custom, convention, language, inherited image: They had all led to the intense passivity of the feminine within the poem (Boland, 1995b: 27-8).

En segundo lugar, esta iconografía feminina reproduce un discurso de dominación, no que o poeta é o axente colonizador que constrúe a muller a través dun ideal que consolida valores patriarcais como a submisión, pasividade, virxindade, ou maternidade entendida como destino “natural” da muller, que funcionaría exclusivamente como receptáculo dos herdeiros da nación. Fronte a isto, un gran número de poetas irlandesas contemporáneas optan por unha estratexia que necesariamente implica una dobre dirección: por una parte, a conciencia crítica da función ideolóxica e estética destas representacións e, por outra, a deconstrución das mesmas ofrecendo unha alternativa estética á tradicional masculina:

It is this which the poems of women and by women have disrupted; it is this which their poems have subverted. Irish women poets can therefore be seen as the scripted, subservient emblems of an old image file come to life. In a real sense, the Irish woman poet now is an actual trope who has walked inconveniently out of the text of an ambitious and pervasive national tradition, which found its way into far too much Irish poetry. Her relation to the poetic tradition is defined by the fact that she was once a passive and

controlled image within it: her disruption of that control in turn redefines the connection between the Irish poem and the national tradition (Boland, 2001: 101).

Para Boland (2001: 105) a musa nacional resulta irreconciliábel coa capacidade poética das mulleres, porque se inscribe dentro dunha tradición masculina opresiva. A musa carece de subxectividade, xa que se atopa supeditada ao suxeito masculino, converténdose en obxecto do seu desexo. Deste xeito, e para Boland, a muller que se identifica como tal obxecto de desexo non pode ser nunca a fonte da súa propia inspiración, porque a súa existencia aparece encamiñada a satisfacer os desexos do outro. A musa permanece baixo control do poeta, quen se realiza esteticamente a través dela.

Finalmente, existe en gran parte destas poetas actuais un desexo de reposuír o seu propio corpo, afastándose da idealización e dos canons de beleza masculinos. Aparecen de xeito central en moitos poemas funcións corporais femininas, como a menstruación, tradicionalmente asociada ao concepto de polución, de contaminación e, por tanto, utilizado como un argumento máis para redundar na devaluación simbólica da muller, e na súa conexión co biolóxico e natural. Deste xeito, no seu poema “Menses” (1980) sobre a menstruación, Boland retoma o concepto de *contaminación* asociado tradicionalmente coa expulsión do Paraíso e coa *maldición* dunha maternidade dolorosa:

To be the mere pollution of her wake!
A water cauled by her light,
A sick haul,
A fallen self [...]
I am the moon's looking-glass.
My days are moon dials.
She will never be done with me.

(Boland, 1995a: 65).

Como suxeitos da súa propia experiencia e axentes do feito literario, moitas poetas vindican a inscrición do corpo feminino e das súas funcións, da maternidade como opción e non como destino, como argumentos poéticos válidos, para así penetrar no interior do poema:

I was a poet. But I was about to take on the life of the poetic object. I had written poems. Now I would have to enter them ... I would have to reexa-

mine modes of expression and poetic organization ... I would have ... to disrupt and dispossess (Boland, 1995b: 28, 29).

Boland deconstrúe parangóns de beleza, arquetipos de feminidade, e convencións líricas para abordar a experiencia feminina, real e imperfecta, como é o caso de “Tirade for the Lyric Muse” (1987):

You’ve propped and swabbed and bedded.
I could weep.
There’s a stench of snipped flesh
and tubed blood.
I’ve come to see if beauty is skin deep.

Mongrel features.
Tainted lint and cotton.
Sutures from the lip to ear to brow.
They’ve patched your wrinkles
and replaced your youth.
It may be beauty
but it isn’t truth.

(Boland, 2005: 158).

103

O rexeitamento de arquetipos femininos idealizados e a inclusión no poema da realidade da imperfección ofrece novas visións da experiencia feminina tamén na dor ou a enfermidade o que, en termos amplos, podería tamén entenderse como unha posición de resistencia fronte a unha idealización patriarcal. En 1980, Boland publica un poemario titulado *In Her Own Image*, unha evidente subversión da perfección masculina, ao seu tempo, imaxe reflectida de Deus mesmo. Nesta colección Boland aborda con confianza unha temática tradicionalmente divorciada da experiencia poética, como os procesos biolóxicos femininos, a sexualidade, ou a enfermidade, a través de poemas como “Anorexic” (1980):

Flesh is heretic.
My body is a witch.
I am burning it.

Yes I am torching
her curves and paps and wiles.
They scorch in my self denials.

How she meshed my head
in the half truths
of her fevers

till I renounced
milk and honey
and the taste of lunch.

I vomited
her hungers.
Now the bitch is burning.

I am starved and curveless.
I am skin and bone.
She has learned her lesson.

Thin as a rib
I turn in sleep.
My dreams probe

a claustrophobia
a sensuous enclosure.
How warm it was and wide

once by a warm drum,
once by the song of his breath
and in his sleeping side.

Only a little more,
only a few more days
sinless, foodless.

I will slip
back into him again
as is I have never been away.

Caged so
I will grow
angular and holy

past pain
keeping his heart
such company

as will make me forget
in a small space
the fall

into forked dark,
into python needs
heaving to hips and breasts
and lips and heat
and sweat and fat and greed.

(Boland, 2005: 75-76).

Por extensión, e de xeito máis alegórico, o poema podería tamén entenderse coma un rexeitamento fronte á identificación tradicional do corpo feminino coa Patria Nai, unha presentación de Kathleen Ní Houlihan en fase terminal (Longley, 1994: 173) e que, ironicamente, representa máis adecuadamente a Irlanda da fame, da guerra, da emigración que caracterizou gran parte da súa historia, especialmente se esta se escribe en feminino.

Asumir unha posición de suxeito poético implica necesariamente a revisión da asociación muller/poesía/nación, así como a súa reformulación de xeito máis satisfactorio, a fin de debuxar unha relación entre os termos máis emancipadora e menos dogmática; máis heteroxénea e menos problemática para as mulleres poetas en Irlanda.

Laura Mª Lojo Rodríguez
Universidade de Santiago de Compostela

105

Bibliografía

- Arata, Stephen. 1996. *Fictions of Loss in the Victorian Fin de Siècle: Identity and Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boland, Eavan. 1995a. *Collected Poems*. Manchester: Carcanet Press.
- 1995b. *Object Lessons: The Life of the Woman and the Poet in Our Time*. Nova York: Norton.

— 2001. “The Irish Woman Poet: Her Place in Literature”, en *My Self, My Muse: Irish Women Poets Reflect on Life and Art* (ed. Patricia Haberstroh). Syracuse, Nova York: Syracuse University Press, pp. 93-107.

— 2005. *New Collected Poems*. Manchester: Carcanet Press.

Carlton, William. 1847. *The Black Prophet: A Tale of Irish Famine*. Londres: Simms and McIntyre.

César, Julius. 2009. *Comentarii Rerum in Gallia Gestarum VIII*. Londres: Bibliolife.

Innes, Catherine Lynette. 1993. *Woman and Nation in Irish Literature and Society: 1880 – 1935*. Athens: University of Georgia Press.

Kearney, Richard. 1988. *Transitions: Narratives in Modern Irish Culture*. Manchester: Manchester University Press.

— 1997. *Postnationalist Ireland: Politics, Culture and Philosophy*. Londres: Routledge.

Knox, Robert. [1850]. 1862. *The Races of Men: A Philosophical Inquiry into the Influence o Race over the Destinies of Nations*. Londres: Henry Renshaw.

106 Longley, Edna. 1994. *The Living Stream: Literature and Revisionism in Ireland*. Newcastle upon Tyne: Bloodaxe Books.

Nead, Lynda. 1988. *Myths of Sexuality: Representations of Women in Victorian Britain*. Oxford: Blackwell.

Partington, Leigh. 2004. “‘Roughly Hammered Links’: Lady Gregory, Irish Ballads and Political Memory”, en *South Carolina Review*, n° 24, pp. 150-157.

Yuval-Davies, Nira. 1997. *Gender & Nation*. Londres: Sage Publications.